

LIRIK DISKURSDA USLUBIY TROPLAR (USMON AZIM VA MUHAMMAD YUSUF ASARLARI MISOLIDA)

Nurimova Diyora Qurbon qizi

Profi university Navoiy filiali

O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada lirik diskurs tushunchasi hamda uning mohiyati bayon qilinadi. Lirik matnlarda qo‘llaniladigan uslubiy troplar va ularni qo‘llashning pragmatik xususiyatlari yoritiladi. Usmon Azim hamda Muhammad Yusuf asarlarida qo‘llanilgan uslubiy troplar tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: trop, lirika, diskurs, matn, metonomiya, giperbola, kinoya, pragmatika.

Abstract: This article describes the concept of lyrical discourse and its essence. The stylistic tropes used in lyrical texts and the pragmatic features of their use are highlighted. The stylistic tropes used in the works of Usman Azim and Muhammad Yusuf are analysed.

Key words: trope, lyric, discourse, text, metonymy, hyperbole, irony, pragmatics.

Til jamiyatda insonlar orasidagi kommunikativ jarayonda xizmat ko‘rsatadi. Tilning bu pragmatik vazifasiga informativlik, ya‘ni ma‘lumot yetkazilishi deyiladi, shu bilan birga adresant va adresantning muayyan hodisaga munosabati, hissiyotlari ifodalanishiga ham bog‘liq. Bu nuqtayi nazardan nutq obrazlilikini ifodalash uchun badiiy ifoda vositalaridan foydalaniladi.

Uslubiy troplarda muallif so‘zning turli ma‘nolariga asoslanadi, ya‘ni ko‘chim hosil qiladi. Bu vositalarda muayyan ma‘noda bir-biriga o‘xshash ikki fenomen ifodalanadi, bir fenomen hisobiga butkul boshqa bir ma‘no hamda ifoda namoyon bo‘ladi. Obrazli fikrlash deb ham yuritiluvchi bu jarayon insonda bolalikdayoq paydo bo‘ladi. Masalan, ninachiga pari, chumoliga mehnatkash inson, yo‘l hamda uzun irmoqlarga esa ilon izi sifatida obrazli fikrlash. Muallif ham ba‘zan g‘ayrioddiy so‘zlar kombinatsiyasini yaratadi. So‘zning asl ma‘nosidan boshqa metaforik o‘xshatishlatni o‘quvchi dunyoqarashiga singdiradi, hamda o‘quvchini ham o‘z tasavvur prismasida olamni ko‘rishga undaydi. Troplar vositasida muallif olam manzarasini obrazli ifodalaydi. Trop, ya‘ni ko‘chimga lirik matnlardagi epitet, metafora, metonimiya, sinekdoxa, allegoriya, giperbola, litota, ironiya kabi tasvir vositalarini kiritishimiz mumkin.

O‘zbek tilida mavjud bo‘lgan lirik diskurslarda til sistemasining xususiy ifodasi estetik funksiyalar bilan uzviy bog‘liqlikda tahlil etiladi. Bu vazifaning to‘kis ifodalanishi muallif o‘z fikr, niyatini o‘quvchiga qanchalar jonli, tafakkur formasiga yetkazishiga imkon beradi. Estetik funksiyalar ham o‘z navbatida emotsionallik, ifodalilik kabi badiiy matn kategoriyalari bilan yuzaga chiqadi.

Lirik diskursda muallif muayyan obrazlar yaratadi hamda bu obrazlar vositasida o‘quvchiga ta‘sir o‘tkazadi. Bu obrazlar ham insonlarga xos xususiyatlarni ifodalaydi, bu ifoda tarzini ritorik vositalar yoodamida ham formalashtiradi. “Badiiy diskursda ritorik vosiatlarning ikki muhim jihati bordir: yozuvchi maqsadidagi niyat hamda bundan paydo bo‘lgan obrazlarni moslashtirish”. [1] Obrazlarning moslashtirilishidan maqsad, o‘quvchi bu va yana boshqa obrazda o‘ziga tanish yana bir xususiyatni kashf etadi, hayotga o‘sha obraz vositasida qaray boshlaydi, bu obrazni yozuvchining o‘quvchiga yetkazgan surati bilan tasavvur qiladi.

Metonimiya (yun. metonymia – qayta nomlash). Bir predmet, belgi, harakat nomini o‘zaro ichki yoki tashqi bog‘liqlik asosida boshqa predmet, belgi yoki harakatga nisbatan qo‘llash; shunday qo‘llash asosida bir predmet, harakat yoki belgi nomining boshqa predmet, harakat yoki belgi nomiga ko‘chishi.

Metonimiya soʻzning yangi maʼnolari hosil boʻlishida muhim rol oʻynaydi. Mas, kulgi soʻzining “mazax”, “masxara” maʼnosi, samovar soʻzining “choyxona” maʼnosi metonimiya asosida hosil boʻlgan maʼnolardir. [2] Metonimiyada assotsiativ aloqa asosida bir obyekt boshqa bir obyekt nomi bilan ifodalanadi. Odatda metonimiyani yaratishda ashyo va u tayyorlangan predmet, muallif hamda u yaratgan asar, maʼlum zamon va makonda aloqador insonlar, muayyan jarayon hamda uning natijasi orasidagi aloqadorlik asos boʻlib xizmat qiladi.

Metaforaga oʻxshash koʻchimning asosiy turlaridan biri sanalgan metonimiya ham soʻzning koʻchma maʼnosiga asoslanadi. Bir-biriga oʻxshash predmet hamda uning belgilarini ifodalovchi metaforadan metonimiya ikki predmetning ichki yoki tashqi xususiyatlari orasidagi aloqadorligi boʻlsa ham, ammo bir-biridan butkul farqlanuvchi predmetlar belgilari taqqoslanadi.

Oʻttiz-qirq yil avval **Oʻzbekistonda**,

Boshqacharoq edi

Farosat, didlar. [3]

Bu yerda Oʻzbekiston soʻzi orqali oʻzbek millati nazarda tutilmoqda.

Badiiy adabiyotda toʻrt asosiy koʻchim turlaridan qoʻllanilishiga koʻra ikkinchi oʻrinda metonimiya turadi. Undan keying oʻrinni sinekdoxa egallaydi.

Lirik diskursda muallif obrazlilik hamda ifodalilikni orttirish uchun troplar bilan bir qatorda nutqiy figuralardan ham foydalanadi. Ijodkorning nutqiy figuralardan foydalanishining bosh sababi oʻquvchini ishontrish, yodida qoldirish hamda taʼsirlantirishdan iboratdir. Biz bunday figuralarni “ ritorik vositalar” sifatida bilamiz. Muallif oʻz niyatini ifoda etishida turli argumentlardan foydalanishi oʻquvchi asar sujetiga haqiqat kabi qarashini osonlashtiradi. Adabiyotda shoir hamda yozuvchilar tomonidan bu kabi ritorik vositalar bir muncha koʻp qoʻllaniladi. Lirik dirskursda metafora hamda metonimiyadan keyin eng koʻp qoʻllaniladigan ritorik vosita bu kinoyadir.

Kinoya. Til birligini uning haqiqiy maʼnosiga nisbatan boshqa yoki qarama-qarshi maʼnoda, kesatq, qochiriq, piching bilan ishlatishdan iborat koʻchim turi. Xoʻsh, siz-cha nima qilish kerak, oʻqimishli akam! – dedi kinoya bilan Yoʻlchi (Oybek). [4]

Tilshunoslikda u ironiya termini bilan ham yuritiladi. Kinoyani hosil qilishda muallifning soʻzni kontekstda aks maʼnoda qoʻllashi asos boʻlib xizmat qiladi. Metafora yozuvchining til xususiyatlari bilan ifodalansa, kinoya muallifning dunyoqarashi, uning yaratuvchanlik mahoratini koʻrsatadi.

Bulbulzabonlaring

Xazon yopdimi,

Dunyo ularning hech

Tengin topdimi,

Muhammad Yusufing

Shoir boʻptimi?..

Nega yigʻlamaysan,

Ahli Andijon? [5]

Qarshilantirish (ing. oxomoron) bir-biriga qarama-qarshi soʻzlar vositasida ifodalanadigan uslubiy figuradir. U odatda sifat, ravish, ot hamda feʼllar kombinatsiyasidan hosil boʻladi. Qarshilantirishlar uslubiy vosita sifatida badiiy adabiyotda tazod sheʼriy sanʼatini hosil qiladi. Zidlantirishlar vositasida muallif oʻquvchida dramatik effekt hosil qiladi.

Sen - doʻzax, yonaman yoʻq gunoh uchun,

Sen – behisht, gunohim uchun bu lazzat.

Sendan ayrilmoqqa yetmaydi kuchim –

Sen – Tangrim yoʻqlagan soʻngim - oxirat...[3]

Ikki ziddiyatni oʻquvchi ruhiga singdirmoq uchun muallif qarshilantirishdan foydalangan.

Tashbeh (oʻxshatish) bir obyektning ikkinchisiga muqoyasa qilishdan iborat. Lirik diskursda shoir va yozuvchilar bu uslubiy figuradan juda koʻp foydalanadi.

Shoirlar erta tugʻiladilar,

Bahorning toʻngʻichi – boychechekday.

Shoirlar armon bilan oʻladilar,

Bahorning toʻngʻichi – boychechekday.

(Usmon Azim. Saylanma)

Giperbola (ing. hyperbole) muayyan tushunchani ifodalash uchun haddida ortiq boʻrttirishdir. Lirik diskursda bu vosita badiiy effekt yaratish uchun foydalaniladi.

Usmon Azim hamda Muhammad Yusuf kabi shoirlar lirik diskursida metafora, metonimiya, sinekdoxa, ironiya, tashbeh, qarshilantirish singari uslubiy figuralardan oʻquvchiga yangi dunyo taqdim etish va bu olamga ishonirish maqsadini koʻzlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Seyidova A.S. Ingliz tili badiiy diskursida ifodalilik figuralari: Filol. Ilm.dok. Baku, 2014. 264-b.
- 2.Azim Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati. Toshkent. “Oʻzbekiston milliy ensklopediyasi” nash. 63-b.
- 3.Usmon Azim. Saylanma . Toshkent. “Sharq” nash. 1995. 432 bet.
- 4.Azim Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati. Toshkent. “Oʻzbekiston milliy ensklopediyasi” nash. 49-bet.
- 5.Muhammad Yusuf. Saylanma. Toshkent. “Sharq” nash. 2007. 367 bet.